D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок

УДК: 338.246.88:330.34:001.891

Verhun Antonina
PhD in Economics, Associate Professor
Kyiv national university of technologies and design, Kyiv, Ukraine
Вергун Антоніна Миколаївна
Кандидат економічних наук, доцент
Київський національний університет технологій та дизайну, Київ, Україна
ORCID 0000-0002-2825-9511

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ

Анотація. *У статті досліджено еволюцію наукових підходів до трактування поняття економічної резильєнтності. Проаналізовано генезис концепції резильєнтності від природничих наук до її адаптації в економічній теорії та практиці. Визначено основні етапи становлення концепції, охарактеризовано інженерний, екологічний та еволюційний підходи до розуміння резильєнтності. Особливу увагу приділено трансформації поглядів на економічну резильєнтність в умовах глобалізації, економічних криз, пандемії COVID-19 та воєнних конфліктів. Узагальнено сучасні наукові підходи до трактування економічної резильєнтності як здатності економічної системи протистояти зовнішнім шокам, адаптуватися до змін і забезпечувати довгостроковий розвиток. Обґрунтовано актуальність дослідження економічної резильєнтності для України в умовах повномасштабної війни та післявоєнного відновлення.*

Ключові слова: *резильєнтність, економічна резильєнтність, економічна система, адаптація, стійкість, сталий розвиток, економічні шоки, відновлення економіки.*

EVOLUTION OF APPROACHES TO THE STUDY OF THE CONCEPT OF ECONOMIC RESILIENCE

Abstract. *The growing frequency and scale of global economic, social, environmental, and geopolitical shocks have significantly increased scientific interest in the concept of economic resilience. In the context of financial crises, pandemics, climate change, military conflicts, and technological transformations, the ability of economic systems to withstand disturbances, adapt to changing conditions, and ensure sustainable development has become a key subject of academic research and public policy. The purpose of this article is to investigate the evolution of scientific approaches to the interpretation of economic resilience, identify the main stages of the development of this concept, and systematize contemporary theoretical approaches to understanding resilience as an essential characteristic of modern economic systems.*

The study examines the genesis of the concept of resilience from its origins in the natural sciences to its subsequent adaptation within economic theory. Particular attention is paid to the transformation of resilience from a concept associated with the ability of physical systems to recover after external impacts into a multidimensional framework for analyzing the functioning of complex socio-economic systems. The article highlights the contribution of ecological studies, particularly the work of C. S. Holling, which laid the theoretical foundations for modern resilience research and influenced the emergence of resilience-oriented approaches in economics.

The paper analyzes the main theoretical approaches to economic resilience, including the engineering, ecological, and evolutionary perspectives. The engineering approach interprets resilience as the capacity of a system to return rapidly to its pre-shock equilibrium state. The ecological approach emphasizes the ability of systems to absorb disturbances while maintaining their essential structures and functions. The evolutionary approach, which has become increasingly influential in contemporary

economic research, focuses on adaptation, transformation, innovation, and the development of new growth trajectories in response to external challenges.

The article also explores the role of international organizations, including the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), the World Bank, and the European Union, in shaping modern interpretations of economic resilience. Their approaches emphasize the importance of institutional quality, economic diversification, innovation capacity, social cohesion, and effective governance as key determinants of resilience. It is demonstrated that contemporary understanding of economic resilience extends beyond traditional notions of economic stability and encompasses the ability of economic systems not only to recover from crises but also to learn, adapt, and transform in response to long-term structural changes.

Special attention is devoted to the relevance of economic resilience for Ukraine under conditions of war and post-war reconstruction. The study argues that resilience should be regarded as a strategic foundation for ensuring economic security, strengthening competitiveness, and supporting sustainable development. The findings indicate that resilient economies are characterized by their capacity to combine resistance to shocks with flexibility, adaptability, and transformational potential. The article concludes that economic resilience has evolved into a comprehensive interdisciplinary concept that serves as an important analytical framework for understanding the dynamics of economic systems in an increasingly uncertain and volatile global environment.

***Keywords**: resilience, economic resilience, economic system, adaptation, sustainability, sustainable development, external shocks, recovery, transformation.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується високим рівнем невизначеності та зростанням кількості ризиків, пов’язаних із фінансовими кризами, пандеміями, геополітичними конфліктами,

зміною клімату та технологічними трансформаціями. За таких умов особливого значення набуває здатність економічних систем протистояти негативним впливам зовнішнього середовища, швидко адаптуватися до нових умов функціонування та забезпечувати стабільний розвиток. Саме ці властивості відображає концепція економічної резильєнтності.

Поняття «резильєнтність» протягом останніх десятиліть набуло широкого поширення в різних галузях знань. Спочатку воно використовувалося в механіці для характеристики здатності матеріалу відновлювати свої властивості після деформації. Згодом концепція була запозичена екологією, психологією, соціологією та економікою, де отримала нові інтерпретації відповідно до специфіки об'єктів дослідження.

Підвищена увага до економічної резильєнтності пояснюється зростанням частоти кризових явищ у світовій економіці. Глобальна фінансова криза 2008 року, пандемія COVID-19 та російсько-українська війна продемонстрували, що традиційні підходи до забезпечення економічної стабільності не завжди є достатніми. У зв'язку з цим, науковці дедалі частіше звертаються до концепції резильєнтності як інструменту аналізу здатності економічних систем адаптуватися до кризових умов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання резильєнтності досліджували представники різних наукових напрямів. Значний внесок у формування теоретичних засад концепції зробили К. Голлінг (C. S. Holling) [1, 2,], Б. Волкер (B. Walker) [2 7], Д. Роуз (A. Rose) [5], Р. Мартін (R. Martin) [3, 4, 10], П. Санлі (P. Sunley) [4], С. Карпентер (S. Carpenter) [2, 7], Ф. Беркс (F. Berkes) [8] та інші [6-10].

Одним із перших науковців, який започаткував сучасне розуміння резильєнтності, став канадський еколог К. Голлінг. У своїй праці «Resilience and Stability of Ecological Systems» (1973) він запропонував відрізняти поняття стабільності від резильєнтності. Якщо стабільність характеризує здатність системи

швидко повертатися до стану рівноваги після порушення, то резильєнтність визначає можливість системи зберігати свою структуру та функції навіть за значних зовнішніх впливів [1].

Подальший розвиток концепції пов'язаний із роботами Б. Волкера, Д. Роуза, Р. Мартіна та інших дослідників, які адаптували ідеї екологічної резильєнтності до аналізу соціально-економічних систем [2, 5]. Особливо важливим став внесок Р. Мартіна, який розглядав регіональну економічну резильєнтність як здатність економічної системи витримувати шоки, відновлюватися після них та формувати нові траєкторії розвитку [3, 4].

В українській науковій літературі питання економічної резильєнтності активно досліджуються в контексті забезпечення економічної безпеки, сталого розвитку, післякризового відновлення та адаптації до воєнних викликів. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, єдиного підходу до визначення сутності економічної резильєнтності досі не сформовано.

Мета статті. Метою статті є дослідження еволюції наукових підходів до трактування поняття економічної резильєнтності, систематизація основних етапів розвитку відповідної концепції та узагальнення сучасних підходів до розуміння резильєнтності , як ключової характеристики функціонування економічних систем в умовах зростання невизначеності та кризових викликів.

Виклад основного матеріалу. Термін «резильєнтність» походить від латинського слова resilio, що означає «відскакувати назад», «повертатися до попереднього стану» або «відновлюватися». Перші згадки про це поняття зустрічаються у фізиці та матеріалознавстві, де воно використовувалося для характеристики здатності матеріалів поглинати енергію деформації та відновлювати первинну форму після припинення зовнішнього впливу.

У другій половині XX століття концепція резильєнтності почала активно використовуватися в екології. Саме екологічний підхід став відправною точкою для подальшого розвитку сучасних уявлень про резильєнтність складних систем.

У 1973 році К. Голлінг запропонував нове трактування резильєнтності як властивості системи поглинати зміни та зберігати власну структуру й основні функції [1]. На відміну від традиційного підходу, який орієнтувався на швидке повернення до рівноважного стану, Голлінг наголошував на здатності системи існувати в умовах постійних змін та невизначеності.

Саме ця ідея стала основою для формування сучасної концепції економічної резильєнтності. Економічні системи, як і екосистеми, є складними, відкритими та динамічними структурами, що постійно взаємодіють із зовнішнім середовищем. Тому їхня ефективність визначається не лише здатністю підтримувати рівновагу, а й умінням адаптуватися до нових умов функціонування.

Наприкінці XX століття концепція резильєнтності поступово інтегрувалася в економічну науку. Зростання масштабів глобалізації та підвищення взаємозалежності економік сприяли пошуку нових підходів до оцінювання стійкості економічних систем. Особливого значення ці питання набули після світової фінансової кризи 2008 року, яка продемонструвала обмеженість традиційних моделей економічного прогнозування та управління ризиками.

Розвиток концепції резильєнтності в економічній науці супроводжувався формуванням кількох підходів до її розуміння. Найбільш поширеними серед них є інженерний, екологічний та еволюційний підходи. Кожен із них відображає певний етап розвитку наукових уявлень про природу економічних систем та їхню поведінку в умовах кризових явищ.

Інженерний підхід є історично найпершим і ґрунтується на уявленні про існування одного оптимального стану системи. У межах цього підходу резильєнтність розглядається як здатність системи швидко повертатися до стану рівноваги після впливу зовнішнього шоку.

Для економічних систем такий підхід означає відновлення основних макроекономічних показників після кризи до докризового рівня. Основними

характеристиками резильєнтності при цьому виступають швидкість відновлення, мінімізація втрат та повернення до попередньої траєкторії розвитку.

Представники цього напряму розглядають економічні потрясіння як тимчасові відхилення від нормального функціонування системи. Відповідно, головним завданням державної політики є якнайшвидше відновлення порушеної рівноваги.

Інженерний підхід широко застосовувався у дослідженнях макроекономічної стабільності, фінансової безпеки та антикризового управління. Його перевагою є простота оцінювання та можливість використання кількісних показників для аналізу рівня резильєнтності.

Разом із тим цей підхід має певні обмеження. Насамперед він не враховує можливість структурних змін у системі після кризи та припускає, що повернення до попереднього стану завжди є бажаним. Однак практика показує, що кризові явища нерідко стають каталізатором модернізації економіки та формування нових моделей розвитку.

Екологічний підхід сформувався під впливом робіт К. Голлінга та його послідовників. На відміну від інженерного підходу, він виходить із припущення, що складні системи можуть мати декілька рівноважних станів.

У межах цього підходу резильєнтність визначається як здатність системи поглинати зовнішні впливи, адаптуватися до змін та зберігати ключові функції навіть за умови значних трансформацій.

Економічна система розглядається як складна мережа взаємопов’язаних елементів, які постійно взаємодіють між собою та зовнішнім середовищем. Тому головним критерієм резильєнтності стає не швидкість повернення до попереднього стану, а здатність зберігати життєздатність і функціональність.

Застосування екологічного підходу в економіці дозволило по-новому оцінити наслідки кризових явищ. Якщо інженерний підхід акцентує увагу на відновленні, то екологічний підхід наголошує на адаптації. У цьому контексті економічні кризи

можуть розглядатися не лише як загроза, але й як джерело нових можливостей для розвитку.

Важливе значення в екологічному підході мають такі характеристики економічної системи, як різноманітність, гнучкість, адаптивність та здатність до самоорганізації. Саме ці властивості забезпечують можливість ефективного реагування на непередбачувані виклики.

Подальший розвиток наукових досліджень привів до формування еволюційного підходу, який сьогодні вважається одним із найбільш перспективних напрямів вивчення економічної резильєнтності.

Його представники виходять із того, що економічні системи постійно змінюються та розвиваються. Відповідно, метою резильєнтності є не повернення до попереднього стану, а забезпечення здатності до трансформації та формування нових конкурентних переваг.

Особливий внесок у розвиток цього підходу зробили Р. Мартін та П. Санлі [4]. Вони запропонували розглядати економічну резильєнтність через чотири взаємопов'язані компоненти:

1. Опірність (resistance) — здатність протистояти кризовим явищам.
2. Відновлення (recovery) — швидкість виходу з кризового стану.
3. Переорієнтація (re-orientation) — можливість змінювати напрям розвитку.
4. Оновлення (renewal) — формування нової моделі функціонування після кризи.

На відміну від попередніх підходів, еволюційна концепція визнає, що після масштабних потрясінь економіка може не повернутися до попереднього стану. Натомість вона може сформувати нову структуру, яка буде більш адаптованою до змінених умов середовища.

Цей підхід особливо актуальний для аналізу економічних наслідків пандемії COVID-19 та російсько-української війни, які спричинили глибокі структурні зміни у світовій та національних економіках.

У XXI столітті концепція економічної резильєнтності набула широкого застосування у діяльності міжнародних організацій, зокрема Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Світового банку, Міжнародного валютного фонду та Європейського Союзу.

Експерти OECD визначають економічну резильєнтність як здатність економіки передбачати, протидіяти, поглинати та долати різноманітні шоки. При цьому особлива увага приділяється інституційній спроможності держави, ефективності системи управління та якості економічної політики [11, 12].

Згідно з підходом OECD, резильєнтна економіка повинна характеризуватися [11, 12]:

* диверсифікованою структурою виробництва;
* високим рівнем інноваційності;
* розвиненим людським капіталом;
* ефективними інститутами;
* гнучким ринком праці;
* стійкою фінансовою системою.

Таким чином, резильєнтність розглядається не лише як реакція на кризу, а як комплексна характеристика здатності економіки забезпечувати стабільний розвиток в умовах невизначеності.

Світовий банк акцентує увагу на здатності держави та суспільства управляти ризиками. У його документах резильєнтність визначається як можливість підготовки до кризових подій, мінімізації їхніх негативних наслідків та швидкого відновлення після потрясінь [13, 14].

Особливу увагу приділено взаємозв’язку між економічною, соціальною та інституційною складовими резильєнтності. Зазначається, що ефективне функціонування економіки неможливе без належного рівня соціальної захищеності населення та високої якості державного управління.

Європейський Союз активно використовує концепцію резильєнтності при формуванні стратегій сталого розвитку та безпеки. Після пандемії COVID-19 резильєнтність стала одним із ключових напрямів європейської економічної політики.

У сучасному розумінні ЄС економічна резильєнтність охоплює:

* економічну стійкість;
* технологічну незалежність;
* енергетичну безпеку;
* цифрову трансформацію;
* екологічну адаптацію;
* соціальну згуртованість [15, 16].

Такий підхід демонструє розширення традиційного економічного трактування резильєнтності та перетворення її на міждисциплінарну концепцію розвитку суспільства.

На початку XXI століття поняття економічної резильєнтності зазнало суттєвої трансформації. Якщо раніше основна увага приділялася здатності економічних систем відновлюватися після кризових явищ, то сучасні дослідження дедалі частіше акцентують увагу на здатності до адаптації, навчання та трансформації [17-23].

Важливу роль у переосмисленні концепції відіграли глобальні виклики останніх десятиліть. Світова фінансова криза 2008 року продемонструвала вразливість навіть найбільш розвинених економік до системних ризиків. Пандемія COVID-19 стала прикладом глобального шоку, який одночасно вплинув на виробництво, логістику, ринок праці та фінансовий сектор. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України актуалізувала питання забезпечення економічної стійкості держав в умовах воєнних загроз.

У сучасній економічній науці резильєнтність дедалі частіше розглядається як комплексна характеристика, що поєднує декілька взаємопов’язаних елементів:

* здатність протистояти зовнішнім шокам;

* можливість мінімізувати втрати;

* адаптацію до нових умов функціонування;

* здатність до структурної трансформації;

* формування нових джерел економічного зростання.

За таких умов економічна резильєнтність перестає бути лише характеристикою стабільності економіки. Вона перетворюється на стратегічний фактор довгострокового розвитку, конкурентоспроможності та економічної безпеки держави.

Сучасні дослідники наголошують, що резильєнтність є динамічною властивістю економічної системи. Її рівень може змінюватися залежно від якості інститутів, рівня технологічного розвитку, структури економіки, ефективності державного управління та соціального капіталу [24, 25].

Особливе значення у сучасних дослідженнях надається взаємозв'язку між резильєнтністю та сталим розвитком. Багато науковців розглядають резильєнтність як необхідну умову досягнення цілей сталого розвитку, оскільки саме вона забезпечує здатність суспільства та економіки адаптуватися до довгострокових змін і кризових ситуацій.

Таблиця 1.

Еволюція підходів до дослідження економічної резильєнтності

Підхід	**Основний представник**	**Сутність резильєнтності**	**Основний результат**
Інженерний	Holling (ранні дослідження)	Повернення до рівноваги після шоку	Відновлення
Екологічний	Holling, Walker	Збереження функцій системи в умовах змін	Адаптація
Еволюційний	Martin, Sunley	Формування нових траєкторій розвитку	Трансформація
Інституційний	OECD, World Bank	Здатність інститутів управляти ризиками	Сталий розвиток
Сучасний комплексний	ЄС, OECD, UNDP	Поєднання опору, адаптації та трансформації	Довгострокова конкурентоспроможність

Джерело: складено автором на основі [1-4, 11-16]

Для України проблема економічної резильєнтності набула особливої актуальності після початку російської агресії у 2014 році та повномасштабного вторгнення у 2022 році [24-27]. Війна спричинила значні руйнування виробничої інфраструктури, скорочення економічної активності, порушення логістичних ланцюгів та масштабні демографічні втрати.

Попри надзвичайно складні умови, українська економіка продемонструвала значний рівень адаптивності. Важливими проявами економічної резильєнтності стали:

* швидка релокація підприємств із зон бойових дій;
* переорієнтація експортних маршрутів;
* адаптація бізнесу до умов воєнного стану;
* розвиток цифрових сервісів державного управління;
* підтримання функціонування банківської системи;
* збереження макрофінансової стабільності.

Значну роль у забезпеченні економічної резильєнтності України відіграли міжнародна фінансова підтримка, ефективна монетарна політика та високий рівень суспільної мобілізації.

Водночас війна продемонструвала необхідність формування нової моделі економічного розвитку, орієнтованої на підвищення стійкості до майбутніх загроз. До ключових напрямів зміцнення економічної резильєнтності України можна віднести:

* диверсифікацію структури економіки;
* розвиток інноваційних секторів;
* модернізацію критичної інфраструктури;
* зміцнення енергетичної безпеки;
* розвиток людського капіталу;
* удосконалення системи державного управління;
* інтеграцію до європейського економічного простору [28, 29, 30].

У контексті післявоєнного відновлення економічна резильєнтність має стати одним із ключових принципів формування державної політики, оскільки саме вона забезпечує здатність економіки не лише відновлюватися після криз, а й використовувати їх як можливість для модернізації та структурного оновлення.

Висновки. Проведене дослідження дозволило простежити еволюцію підходів до трактування поняття економічної резильєнтності та визначити основні етапи розвитку відповідної наукової концепції.

Встановлено, що поняття резильєнтності виникло в природничих науках і спочатку використовувалося для характеристики здатності систем відновлюватися після зовнішнього впливу. Подальший розвиток концепції привів до її поширення в екології, соціології та економічній науці.

У ході дослідження було визначено три основні підходи до розуміння резильєнтності: інженерний, екологічний та еволюційний. Інженерний підхід акцентує увагу на швидкому поверненні системи до стану рівноваги після шоку. Екологічний підхід розглядає резильєнтність як здатність системи зберігати функціональність в умовах змін. Еволюційний підхід трактує резильєнтність як здатність до адаптації, трансформації та формування нових траєкторій розвитку.

З’ясовано, що сучасне розуміння економічної резильєнтності виходить за межі традиційного трактування економічної стійкості. Сьогодні вона розглядається як комплексна характеристика економічної системи, яка охоплює здатність протистояти зовнішнім шокам, адаптуватися до нових умов функціонування, забезпечувати відновлення та здійснювати структурні перетворення.

Особливого значення концепція економічної резильєнтності набуває для України в умовах воєнних викликів та післявоєнної відбудови. Формування резильєнтної економіки має стати одним із стратегічних пріоритетів державної політики, спрямованої на забезпечення довгострокового економічного розвитку, конкурентоспроможності та економічної безпеки держави.

Література.

1. Holling C. S. Resilience and Stability of Ecological Systems. Annual Review of Ecology and Systematics. 1973. Vol. 4. P. 1–23.

2. Walker B., Holling C. S., Carpenter S. R., Kinzig A. Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems. Ecology and Society. 2004. Vol. 9(2). P. 5.

3. Martin R. Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks. Journal of Economic Geography. 2012. Vol. 12(1). P. 1–32.

4. Martin R., Sunley P. On the Notion of Regional Economic Resilience: Conceptualization and Explanation. Journal of Economic Geography. 2015. Vol. 15(1). P. 1–42.

5. Rose A. Economic Resilience to Natural and Man-Made Disasters: Multidisciplinary Origins and Contextual Dimensions. Environmental Hazards. 2007. Vol. 7(4). P. 383–398.

6. Briguglio L., Cordina G., Farrugia N., Vella S. Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements. Oxford Development Studies. 2009. Vol. 37(3). P. 229–247.

7. Carpenter S. R., Walker B., Anderies J. M., Abel N. From Metaphor to Measurement: Resilience of What to What? Ecosystems. 2001. Vol. 4(8). P. 765–781.

8. Berkes F., Ross H. Community Resilience: Toward an Integrated Approach. Society and Natural Resources. 2013. Vol. 26(1). P. 5–20.

9. Pendall R., Foster K. A., Cowell M. Resilience and Regions: Building Understanding of the Metaphor. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3(1). P. 71–84.

10. Simmie J., Martin R. The Economic Resilience of Regions: Towards.

11. OECD. Building Economic Resilience. Paris: OECD Publishing, 2021.

12. OECD. The Territorial Impact of COVID-19: Managing the Crisis Across Levels of Government. Paris: OECD Publishing, 2020.

13. World Bank. World Development Report 2014: Risk and Opportunity – Managing Risk for Development. Washington, DC: World Bank, 2014.

14. World Bank. Lifelines: The Resilient Infrastructure Opportunity. Washington, DC: World Bank, 2019.

15. European Commission. Strategic Foresight Report 2020: Charting the Course Towards a More Resilient Europe. Brussels, 2020.

16. European Commission. Strategic Foresight Report 2023: Sustainability and People's Wellbeing at the Heart of Europe's Open Strategic Autonomy. Brussels, 2023.

17. Folke C. Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-Ecological Systems Analyses. Global Environmental Change. 2006. Vol. 16(3). P. 253–267.

18. Pike A., Dawley S., Tomaney J. Resilience, Adaptation and Adaptability. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3(1). P. 59–70.

19. Hill E., Wial H., Wolman H. Exploring Regional Economic Resilience. Working Paper. Institute of Urban and Regional Development, University of California, Berkeley, 2008.

20. Foster K. A. A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience. Working Paper. University of California, Berkeley, 2007.

21. Taleb N. N. Antifragile: Things That Gain from Disorder. New York: Random House, 2012.

22. United Nations Development Programme. Human Development Report 2022. New York: UNDP, 2022.

23. Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J. P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris, 2009.

24. Геєць В. М. Соціально-економічна модернізація України в умовах глобальних викликів. Київ : НАН України, 2020.

25. Амоша О. І., Вишневський В. П. Національна економіка в умовах глобальних викликів. Київ : Академперіодика, 2021.

26. Шевченко О. В. Економічна резильєнтність регіонів України в умовах кризових трансформацій. Економіка України. 2023. № 5. С. 44–58.

27. Лібанова Е. М. Людський розвиток та резильєнтність суспільства в умовах воєнних викликів. Київ : НАН України, 2023.

28. Кабінет Міністрів України. План відновлення України. Київ, 2022.

29. Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність. Київ, 2024.

30. Міністерство економіки України. Стратегія економічного розвитку України до 2030 року. Київ, 2024.